

ΑΡΗΣ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ

ΤΑ ΣΗΜΕΙΑ ΣΤΙΞΗΣ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Έκφραση – Έκθεση Γ' Λυκείου

Ο Άρης Ιωαννίδης γεννήθηκε το 1973 στο Βόλο. Το 1991 εισήχθη στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, απ' όπου έλαβε το πτυχίο του το 1995. Από το 1996 ασχολήθηκε με ιδιαίτερα μαθήματα, ενώ από το 2006 διευθύνει το «Φιλολογικό και Οικονομικό Φροντιστήριο», στο Βόλο με δύο εκπαιδευτήρια.

Επικοινωνία: 24210-23227

ΑΡΗΣ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ

ΤΑ ΣΗΜΕΙΑ ΣΤΙΞΗΣ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Έκφραση – Έκθεση Γ' Λυκείου

Εκδόσεις [schooltime.gr](https://www.schooltime.gr)

Αρης Ιωαννίδης «Τα σημεία στίξης, Νεοελληνική Γλώσσα/Έκφραση – Έκθεση Γ΄
Λυκείου»

Ιούνιος 2018

© Αρης Ιωαννίδης

© schooltime.gr για την παρούσα έκδοση

Εκδοτική επιμέλεια - Σελιδοποίηση: Γιώργος Β. Σκάθαρος
Σχεδιασμός εξωφύλλου - Σελιδοποίηση: Εκδόσεις schooltime.gr

Εκδόσεις schooltime.gr, Σειρά «Εκπαίδευση»

Τηλ.: 6977554086, 6974375556

Ηλεκτρονική επικοινωνία: info@schooltime.gr, publications@schooltime.gr

website: www.schooltime.gr

Το παρόν έργο διατίθεται στο κοινό δωρεάν σε μορφή ψηφιακού βιβλίου (pdf)
αποκλειστικά μέσω του δικτυακού τόπου schooltime.gr.

Επιτρέπεται η ολική αναπαραγωγή του έργου, η διανομή και η παρουσίασή του
στο κοινό κατόπιν έγγραφης άδειας του Εκδότη και υπό τις ακόλουθες
προϋποθέσεις: Αναφορά των δημιουργών - πηγής προέλευσης, μη εμπορική
χρήση.

Εισαγωγικό σημείωμα

Τα σημεία στίξης αποτελούν τα τελευταία χρόνια αναπόσπαστο κομμάτι της εξέτασης του μαθήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας σε κάθε τάξη του Λυκείου τόσο σε σχολικό, όσο και πανελλαδικό επίπεδο. Άλλωστε, από το Γυμνάσιο ήδη τα παιδιά έρχονται σ' επαφή μαζί τους, μέσω του συγκεκριμένου μαθήματος. Σκοπός του συγκεκριμένου βιβλίου είναι να συγκεντρώσουμε όλα όσα χρειάζεται ο μαθητής – τρια, προκειμένου να ανταποκριθεί με επιτυχία σε ενδεχόμενη ερώτηση των εξετάσεων. Σε κάθε περίπτωση βέβαια είναι καλό να επισημάνουμε ότι τα κείμενα δεν προσαρμόζονται πάνω στη θεωρία, αλλά το αντίστροφο. Δεν αρκεί, δηλαδή να αποστηθίσουμε απλώς τις λειτουργίες κάποιου σημείου στίξης, αλλά να είμαστε σε θέση να εφαρμόζουμε κάθε φορά ό,τι μάθαμε στο συγκεκριμένο κείμενο.

Άρης Ιωαννίδης

Η στίξη - Τα σημεία στίξης

Στον προφορικό λόγο έχουμε τη δυνατότητα μέσω του επιτονισμού (κύμανση της φωνής μας, ιδιαίτερος χρωματισμός της, ανύψωση ή κατέβασμα του τόνου), αλλά και των παύσεων να αποδώσουμε τα συναισθήματά μας, τη διάθεσή μας και τη στάση μας. Με το γραπτό λόγο τι γίνεται όμως; Εκεί, στη θέση του επιτονισμού, χρησιμοποιούνται τα σημεία της στίξης, τα οποία είναι ο καθρέφτης του ηχοχρώματος του προφορικού λόγου στο γραπτό. Η στίξη διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην απόδοση του νοήματος, βοηθά στην κατανόηση του κειμένου και συμβάλλει καθοριστικά στην ποιότητα της επικοινωνίας. Δε χρησιμοποιείται αυθαίρετα στο λόγο, αλλά υπακούει σε ορισμένους κανόνες, αν και εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις προθέσεις του γράφοντος. Κάποια σημεία στίξης μάλιστα παρουσιάζουν πολυσημία στη λειτουργία τους, καθώς ένα σημείο, όπως το θαυμαστικό, μπορεί να δηλώνει αρκετά διαφορετικά νοήματα ανάλογα με τη χρήση του.

Πρόκειται, λοιπόν, για κάθε μορφή γραφικής σημείωσης που παρέχει στον αναγνώστη πληροφορίες σχετικές με τη δομή και την τροπικότητα ή τη διαλογική αξία του γραπτού κειμένου. Μπορούμε να διακρίνουμε δύο κατηγορίες σημείων στίξης, με κριτήριο τη διαφορετική λειτουργία που επιτελούν:

1) Δομικά / συντακτικά / παυστικά σημεία στίξης (οι τελείες, οι άνω τελείες, τα κόμματα, οι παρενθέσεις, οι αγκύλες ...). Συνήθως αυτά έχουν να κάνουν με τις σχέσεις που συνέχουν τα δομικά στοιχεία του κειμένου, όπως συντακτικές, σημασιολογικές ή και επιχειρηματολογικές. Ουσιαστικά, τα δομικά σημεία στίξης προσδίδουν έναν τόνο προφορικότητας στο γραπτό κείμενο (για παράδειγμα οι παύσεις δηλώνονται από τις τελείες, η πτώση του επιτονιστικού επιπέδου στο μέσο του εκφωνήματος δηλώνεται από τις παρενθέσεις, η άνοδος του επιτονιστικού επιπέδου σε περιπτώσεις παράταξης δηλώνεται από τα κόμματα ...). Μας βοηθούν να ζωντανέψουμε το γραπτό λόγο, περνώντας με τον καλύτερο δυνατό τρόπο το μήνυμά μας, κυρίως μέσω του επιτονισμού. Παράλληλα, οριοθετούν θα λέγαμε λέξεις, φράσεις, προτάσεις, περιόδους.

2) Σχολιαστικά, όταν χρησιμοποιούνται για να αποδώσουν στο γραπτό λόγο τις επιτονικές διακυμάνσεις της φωνής του ομιλητή. Όταν τα συναντάμε μ' αυτό το ρόλο, κάνουμε λόγο για τη «στίξη ως σχόλιο»:

α) Τροπικά (σχολιαστικά) σημεία στίξης (οι τελείες, τα θαυμαστικά και τα ερωτηματικά). Αυτά υποδεικνύουν την τροπικότητα της πρότασης. Συγκεκριμένα: οι τελείες την αποφαντική τροπικότητα (*Ηρθε ο Νίκος*), τα θαυμαστικά την αναφωνητική ή προστακτική τροπικότητα (*Ηρθε ο Νίκος!*) και τα ερωτηματικά την ερωτηματική τροπικότητα (*Ηρθε ο Νίκος;*).

β) Διαλογικά (σχολιαστικά) σημεία στίξης (τα εισαγωγικά, οι παύλες, τα αποσιωπητικά ...). Τα συγκεκριμένα σημειώνουν τις λεγόμενες διαλογικές αξίες ενός κειμένου, όπως την πολυφωνικότητα (τα εισαγωγικά σημαίνουν πως παρατίθεται αυτούσιος ο λόγος ενός "άλλου"), τη συνομιλιακή εναλλαγή (οι παύλες σημαίνουν την υπολαβή του λόγου από κάποιο άλλο πρόσωπο), την παραπομπή στα συνομιλιακά υπονοήματα (τα αποσιωπητικά) ...

[Να σημειώσουμε πως κάθε ανάλογη παρέμβαση σε ένα κείμενο (όπως για παράδειγμα οι υπογραμμίσεις, πλαγιογράμματα στοιχεία) συνιστά εξίσου στίξη, στον βαθμό που αποτελεί επιπλέον μεταγλωσσική πληροφορία για την ανάγνωση].

Με τη στίξη, λοιπόν, δηλώνονται στο γραπτό λόγο – και όχι πάντα με μεγάλη ακρίβεια – ορισμένα υπερτμηματικά στοιχεία. Η στίξη δηλώνεται στη γραφή με τα σημεία στίξης.

Συγκεκριμένα:

- Η **τελεία** (.), ως παυστικό σημείο στίξης, σημειώνεται:

1) Στο τέλος μιας φράσης που έχει ένα ολοκληρωμένο νόημα. Δηλώνεται στον αναγνώστη ότι στο σημείο αυτό πρέπει να σταματήσει λίγο η ανάγνωση. Ουσιαστικά, η τελεία σηματοδοτεί την ολοκλήρωση ενός πλήρους νοήματος. Το τμήμα του λόγου που μεσολαβεί από τελεία σε τελεία ονομάζεται περίοδος.

2) Στις συντομογραφίες και τη σύντμηση λέξεων.

3) Στους αριθμούς που αποτελούνται από περισσότερα από τρία ψηφία, για να χωρίσει τα εκατομμύρια από τις χιλιάδες και τις εκατοντάδες.

4) Για να χωριστεί η ώρα από τα λεπτά.

5) Μετά από απόλυτο αριθμητικό, εφόσον νοείται ως τακτικό (π.χ. 10. = δέκατος)

Προσοχή:

Δε βάζουμε τελεία στις παρακάτω περιπτώσεις:

α) Σε επικεφαλίδες.

β) Σε επιγραφές.

γ) Σε λεζάντες φωτογραφιών.

δ) Σε ορισμένες συντομογραφίες (π.χ. ΟΤΕ). Επίσης, εξαιρούνται μερικές συντομογραφίες που σχετίζονται με τις διευθύνσεις του ορίζοντα, που δεν την παίρνουν, π.χ.: Α= Ανατολή, ανατολικός, ανατολικά, ΝΔ = νοτιοδυτικός, νοτιοδυτικά κτλ. Όταν πρόκειται, όμως, για προσδιορισμό τόπων, προσθέτουμε στις συντομογραφίες Α, Β κτλ. μια τελεία: η **Β. Αμερική**, η **Ν. Ευρώπη** κτλ

ε) Στις χρονολογίες (π.χ. 1973).

στ) Μετά το θαυμαστικό, τα αποσιωπητικά και το ερωτηματικό.

η) Σε τίτλους κειμένων, εκτός αν ακολουθεί υπότιτλος.

Επισήμανση:

Σε περίπτωση που στο κείμενο υπάρχουν εισαγωγικά, παρενθέσεις, αγκύλες κτλ πρέπει να γνωρίζουμε ότι η τελεία σημειώνεται πάντα έξω από αυτά. Όμως, όταν ολοκληρη η περίοδος βρίσκεται εντός παρενθέσεως, τότε η τελεία σημειώνεται μέσα στην παρένθεση.

- Η **άνω τελεία** (·), ως παυστικό σημείο στίξης, σημειώνεται:

- 1) Στο τέλος μιας φράσης (ημιπεριόδου), όταν αυτή ακολουθείται από μια άλλη φράση που έχει στενή νοηματική συνάφεια με την προηγούμενη (π.χ. όταν λειτουργεί ως επεξήγησή της ή συμπλήρωση των προηγούμενων ή δηλώνει αντίθεση προς τα προηγούμενα. Στις περιπτώσεις αυτές συνήθως λείπει ο επεξηγηματικός ή αντιθετικός σύνδεσμος). Η ημιπερίοδος αυτή έχει μεν νοηματική αυτοτέλεια, όχι όμως και ολοκληρωμένο νόημα. Για να ολοκληρωθεί, είναι απαραίτητο και το τμήμα του λόγου που ακολουθεί. Έτσι, δηλώνεται στον αναγνώστη ότι στο σημείο αυτό πρέπει να σταματήσει η ανάγνωση λιγότερο από ό,τι στην τελεία και περισσότερο από ό,τι στο κόμμα.¹
- 2) Μετά από δύο τελείες, για να χωρίσει μεταξύ τους ημιπεριόδους, οι οποίες αποτελούν επιμερισμένες επεξηγήσεις των προηγούμενων.
- 3) Πολλές φορές χρησιμοποιείται από τον συγγραφέα (όταν διαθέτει ποιητική ιδιοσυγκρασία), για να προσδώσει μια στοχαστική ατμόσφαιρα, αφήνοντας χρονικά περιθώρια στον αναγνώστη να προβληματιστεί.
- 4) Στην περίπτωση παράθεσης / απαρίθμησης στοιχείων.
- 5) Καθιστά το ύφος κοφτό, προσωπικό και δίνει έμφαση στο λόγο.

Το **κόμμα** (,), ως παυστικό σημείο στίξης, χρησιμεύει συνήθως για να σημειώσουμε λογικό χωρισμό και μικρό σταμάτημα στο εσωτερικό της περιόδου ή σε μεγάλες φράσεις, για να δώσουμε ευκαιρία σε αναπνοή, είτε για να κάνουμε το κείμενο να διαβάζεται ευκολότερα ή για να προκαλέσουμε προσδοκία. Το κόμμα είναι το πιο συχνό σημείο στίξης και η χρήση του είναι απαραίτητη προκειμένου ν' αποφεύγονται παρανοήσεις και η ανάγνωση, ή η απαγγελία, να γίνεται ευκολότερη. Αν και δεν υπάρχουν απόλυτοι κανόνες για τη χρήση του κόμματος, σε γενικές γραμμές σημειώνεται:²

- 1) Μετά από λέξεις, προτάσεις και φράσεις. Δηλώνεται στον αναγνώστη ότι στο σημείο αυτό πρέπει να σταματήσει η ανάγνωση λιγότερο από ό,τι στην άνω τελεία.
- 2) Ανάμεσα σε λέξεις και προτάσεις που έχουν την ίδια συντακτική λειτουργία (όμοιοι όροι, δηλαδή υποκείμενα, αντικείμενα, κατηγορούμενα, προσδιορισμοί, ρήματα που έχουν το ίδιο

¹ Σύμφωνα με τη Νεοελληνική Γραμματική του Χρίστου Τσολάκη (εκδόσεις ΟΕΔΒ), η άνω τελεία χρησιμεύει για να χωρίσει μέσα στη φράση δύο μέρη από τα οποία το δεύτερο επεξηγεί / διασαφηνίζει το πρώτο ή έρχεται σε αντίθεση μαζί του.

² Οι παρακάτω κανόνες αποτελούν τις βασικές αρχές για τη χρήση του κόμματος. Στην πράξη όμως το κόμμα χρησιμοποιείται όπου ο συντάκτης του κειμένου θέλει να δείξει μια μικρή παύση στο λόγο. Στη λογοτεχνία μάλιστα η χρήση του κόμματος παρουσιάζει πολύ μεγάλη ποικιλία.

υποκείμενο, όταν είναι ασύνδετα³ ...) και δε συνδέονται μεταξύ τους. Ανάμεσα σε επίθετα που αναφέρονται στο ίδιο ουσιαστικό.⁴

3) Πριν και μετά την κλητική προσφώνηση.

4) Στις δευτερεύουσες επιρρηματικές προτάσεις που δηλώνουν κάποια επιρρηματική έννοια (π.χ. αιτία, χρόνο ...), για να χωριστούν από τις κύριες⁵. Συγκεκριμένα:

- Αιτιολογικές (γιατί, διότι, επειδή...)

- Αποτελεσματικές / συμπερασματικές (ώστε)

- Υποθετικές (αν)

- Εναντιωματικές (αν και)

- Χρονικές (αφού, όταν...)

- Τελικές (για να).

- Στις αναφορικές ονοματικές επιθετικές προσθετικές / παραθετικές / μη περιοριστικές, οι οποίες λειτουργούν ως επιθετικός προσδιορισμός στη λέξη που αναφέρονται, χωρίς όμως να είναι απαραίτητο συμπλήρωμα τους, καθώς προσθέτουν / παραθέτουν κάποια λεπτομέρεια που δε θεωρείται ουσιώδης και απαραίτητη για τον ακριβή προσδιορισμό της⁶.

5) Στις παρενθετικές φράσεις, όταν έχουν τη θέση παράθεσης ή επεξήγησης. Γενικότερα, πριν και μετά από κάθε τμήμα του λόγου που τίθεται παρενθετικά και θα ήταν δυνατό να παραλειφθεί.

³ Ασύνδετο σχήμα έχουμε όταν παρατάσσονται όμοιες προτάσεις ή ασύνδετες λέξεις, φράσεις. Πρόκειται για απλή παράθεση λέξεων, φράσεων ή προτάσεων, που σχετίζονται νοηματικά μεταξύ τους και βρίσκονται η μία μετά την άλλη χωρίς κάποια συνδετική λέξη μεταξύ τους και τις χωρίζουμε με κόμμα. Το χρησιμοποιούμε συνήθως όταν πρόθεσή μας είναι να εκφραστούμε γραπτά με τρόπο απλό, γρήγορο, κοφτό και ζωντανό, αλλά και όταν θέλουμε πολλά νοήματα να τα παρουσιάσουμε ενωμένα σε ένα όλο (σύνολο).

⁴ Στην απαρίθμηση επιθέτων μπρος από ένα ουσιαστικό το κόμμα μπαίνει και πριν το τελευταίο επίθετο, όταν αυτό προσδιορίζει το ουσιαστικό ακριβώς όπως και τ' άλλα: *Με αργά, βαριά, κουρασμένα βήματα.* Αλλά δεν μπαίνει όταν το τελευταίο επίθετο αποτελεί με το ουσιαστικό έννοια που την προσδιορίζουν τα προηγούμενα επίθετα: *Με κέρασε άσπρο παλιό κρασί.*

⁵ Δε βάζουμε κόμμα στις δευτερεύουσες επιρρηματικές προτάσεις, όταν προσδιορίζουν άμεσα το ρήμα (π.χ. *Έλα όποτε μπορέσεις*)

⁶ Δε βάζουμε κόμμα στις ελεύθερες ονοματικές αναφορικές, που έχουν συντακτικό ρόλο υποκειμένου, αντικειμένου, κατηγορουμένου και στις επιθετικές αναφορικές προσδιοριστικές / περιοριστικές, οι οποίες αποτελούν απαραίτητο συμπλήρωμα και δεν μπορούν να παραλειφθούν.

- 6) Πριν και μετά τις μετοχικές προτάσεις, όταν λειτουργούν ως επεξηγήσεις ή όταν είναι πολύ μεγάλες.
- 7) Στα αρνητικά ή βεβαιωτικά μόρια και επιρρήματα στην αρχή της πρότασης (π.χ. *Ναι, θα έρθω*)
- 8) Στα λεγόμενα προτασιακά / κειμενικά επιρρήματα ή μόρια ⁷, στην περίπτωση βέβαια που βρίσκονται μέσα στην πρόταση, πριν και μετά από αυτά (π.χ. *Η διαφήμιση, λοιπόν, αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητάς μας*).
- 9) Στις αντιθετικές προτάσεις, όταν συνδέονται με αντιθετικούς συνδέσμους (συνήθως με το «αλλά», αλλά και με «ενώ, μα, αντιθέτως, διαφορετικά, αντί, μολονότι, μόλο που, και που»), όταν δηλαδή έχουμε παρατακτική αντιθετική σύνδεση.
- 10) **Υποδιαστολή (,)**: Στους αριθμούς, όταν έχουμε δεκαδικά ψηφία.
- 11) **Υποδιαστολή (,)**: Σημειώνεται στην αναφορική αντωνυμία *ό,τι* (= καθετί) και στο χρονικό σύνδεσμο *ό,τι* (= μόλις): *ό,τι μου πεις θα το κάμω.– Ό,τι ήρθε.*
- 12) Στις διαζευκτικές προτάσεις (π.χ. *Η θα έρθεις, ή δε θα έρθεις*)⁸.
- 13) Στους όρους μιας πρότασης που συνδέονται με τους συνδέσμους «μήτε, ούτε», όταν αυτοί είναι περισσότεροι από δυο (π.χ. *Δεν είδα ούτε τον Γιάννη, ούτε τη Μαρία, ούτε τον Κώστα*).
- 14) Βάζουμε κόμμα στις παρομοιώσεις, όταν αυτές έχουν ήδη περιγραφεί, δηλαδή όταν έχουμε πλεονασμό (π.χ. «*Τα χρώματα του ουρανού ήταν βαθιά, σαν της λάβας και της θάλασσας τα βράδια*». Όμως: «*Τα χρώματα του ουρανού ήταν σαν της λάβας και της θάλασσας τα βράδια*».)

Πριν από το «και» σημειώνεται κόμμα στις ακόλουθες περιπτώσεις:

- α) Όταν μεσολαβεί δευτερεύουσα πρόταση.
- β) Όταν ευκολύνεται το σωστό διάβασμα.
- γ) Όταν το και ενώνει όλα τα προηγούμενα με το παρακάτω ή ενώνει με διαφορετικό τρόπο.

⁷ Ως προτασιακό-κειμενικό ορίζεται κάποιο επίρρημα που προσδιορίζει το σύνολο της πρότασης (αποτελεί δηλαδή προσδιορισμό της πρότασης) ή ακόμη και ένα ευρύτερο τμήμα κειμένου και ουσιαστικά βοηθά στη συνοχή του κειμένου, παραπέμποντας σε πληροφορίες που προηγούνται ή ακολουθούν. Δε θεωρείται, όμως, προτασιακό ένα επίρρημα το οποίο προσδιορίζει το ρήμα της πρότασης ή κάποιον άλλο όρο. Επομένως, όταν τα "επίσης, όμως, ωστόσο..." προσδιορίζουν ολόκληρη την πρόταση ή ακόμη και ένα ευρύτερο τμήμα κειμένου, παίρνουν κόμμα είτε βρίσκονται στην αρχή της πρότασης είτε μέσα σ' αυτήν. Δεν παίρνουν κόμμα όμως συνήθως στην περίπτωση που βρίσκονται στο τέλος της πρότασης (π.χ. *Ο Γιάννης δεν ήρθε όμως*).

⁸ Δε βάζουμε κόμμα στις περιπτώσεις απλής διάζευξης, όπως για παράδειγμα: *Φέρε μαζί σου το τετράδιο ή το βιβλίο.*

Προσοχή:

Δε σημειώνεται κόμμα στις παρακάτω περιπτώσεις:

α) Στις ⁹ δευτερεύουσες ονοματικές προτάσεις (ειδικές, βουλητικές, πλάγιες ερωτηματικές¹⁰ και ενδοιαστικές / διστακτικές), όταν έχουν θέση αντικειμένου ή υποκειμένου στο ρήμα της κύριας πρότασης.

β) Πριν από τις περιοριστικές (ή προσδιοριστικές) αναφορικές προτάσεις, που εισάγονται συνήθως με το «που».

γ) Πριν από τις ελεύθερες αναφορικές προτάσεις που έχουν θέση υποκειμένου, αντικειμένου, κατηγορουμένου ή εκφράζουν κάποια επιρρηματική σχέση ¹¹.

δ) Πριν από τις τελικές προτάσεις, όταν:

- εισάγονται με το «για να», αλλά το νόημά τους συνδέεται στενά με το νόημα της κύριας πρότασης, π.χ. *Ετρεξε για να τον προλάβει.*

- εισάγονται με το «να».

ε) Στις παρένθετες προτάσεις που δηλώνουν ποιος είπε τα λόγια που βρίσκονται εντός εισαγωγικών: «*Θα βοηθήσουμε το λαό μας*» *είπε ο Πρόεδρος.* Όμως, όταν αυτές οι προτάσεις υπάρχουν σε διαλόγους χωρίς εισαγωγικά, χρησιμοποιούμε κόμμα:

– *Ελάτε μαζί μας, είπε ο Γιάννης.*

⁹ Σε αυτές τις περιπτώσεις δε βάζουμε κόμμα, όταν λειτουργούν ως επεξήγηση ή όταν βρίσκονται πριν από την κύρια πρόταση.

¹⁰ Στις πλάγιες ερωτηματικές βάζουμε κόμμα, όταν βρίσκονται πριν από την κύρια πρόταση.

¹¹ Γενικός κανόνας για το «που»: Βάζουμε κόμμα πριν το «που», όταν το υποκείμενο δεν ορίζεται από την πρόταση που ακολουθεί το «που» (π.χ. *Οι μαθητές, που μοχθούν, δικαιώνονται*). Εννοείται δηλαδή ότι όλοι οι μαθητές μοχθούν και όλοι δικαιώνονται. Όμως προσέχουμε ότι στο παράδειγμα «*Οι μαθητές που μοχθούν δικαιώνονται*» δικαιώνονται μόνο όσοι μαθητές μοχθούν. Αλλά παραδείγματα: α) *δέντρα του κήπου που είναι καρποφόρα χρειάζονται λίπασμα.* (Η αναφορική πρόταση εδώ προσδιορίζει άμεσα το υποκείμενο. Καθορίζει ποια δέντρα του κήπου χρειάζονται λίπασμα, δηλαδή όσα δέντρα είναι καρποφόρα και όχι όλα. β) *Πέταξαν τα ροδάκινα που είχαν σαπίσει.* (= Πέταξαν μόνο εκείνα από τα ροδάκινα που είχαν σαπίσει). γ) *Τα δέντρα του κήπου, που είναι καρποφόρα, χρειάζονται λίπασμα.* (Εδώ μπορεί να παραλειφθεί η αναφορική πρόταση χωρίς να προκύψει αλλοίωση του νοήματος· δηλαδή τα δέντρα του κήπου, που όπως γνωρίζουμε είναι όλα καρποφόρα, χρειάζονται λίπασμα.) δ) *Πέταξαν τα ροδάκινα, που είχαν σαπίσει.* (= Πέταξαν όλα τα ροδάκινα τα οποία είχαν σαπίσει).

Το ερωτηματικό ¹²(;), ως παυστικό, αλλά κυρίως σχολιαστικό σημείο στίξης, σημειώνεται στο τέλος μιας ερωτηματικής φράσης ¹³:

- 1) Για να εκφραστεί ο προβληματισμός για το τι πρέπει να γίνει, με αμεσότητα, ζωντάνια, παραστατικότητα, προσδίδοντας διαλογικό χαρακτήρα στο κείμενο.
- 2) Για να εκφράσει ο πομπός την απορία του ή και την αμφιβολία του και απαιτείται απάντηση (ευθεία ερωτηματική πρόταση).
- 3) Για να εκφράσει ο πομπός την επιθυμία να πληροφορηθεί κάτι που γνωρίζει.
- 4) Για να εκφράσει εντονότερα μια προτροπή ή μια παράκληση, με αποτέλεσμα να γίνεται το ύφος πιο ζωντανό ή να διατυπώνεται πιο ευγενικά. Πρόκειται για τις λεγόμενες ερωτήσεις παράκλησης ή προσταγής, που τις διατυπώνουμε προκειμένου να παρακαλέσουμε κάποιον να κάνει κάτι (π.χ. *Μού λες σε παρακαλώ τι ώρα είναι;*) ή να τον ενθαρρύνουμε / παροτρύνουμε για κάτι ή και να τον προστάξουμε για κάτι.
- 5) Για έμφαση στις ρητορικές ερωτήσεις. Πρόκειται για ερωτήσεις στις οποίες δεν αναμένουμε απάντηση, καθώς ερωτούν για κάτι που θεωρείται αυτονόητο. Ουσιαστικά, η ρητορική ερώτηση ισοδυναμεί θα λέγαμε με ισχυρή κατάφαση-απόφαση αυτού που ρωτάει (π.χ. «*Ποιος δε θα ήθελε να βγούμε από την οικονομική κρίση;*»). Παράλληλα, η ρητορική ερώτηση αποτελεί έναν τρόπο προκειμένου αυτός που τη διατυπώνει να εκφράζει την προσωπική του άποψη γι' αυτό που ρωτάει (δηλαδή αποδοκιμασία, ευχή...).
- 6) Για πρόκληση συναισθημάτων.
- 7) Για να προκαλέσει το ενδιαφέρον.
- 8) Σε προτάσεις που λειτουργούν μεταβατικά, διευκολύνοντας τον αναγνώστη να παρακολουθήσει ευκολότερα τη συλλογιστική πορεία του συγγραφέα.
- 9) Μέσα σε μια πρόταση, μετά το τέλος μιας λέξης και εντός παρένθεσης (;), με σκοπό να δηλωθεί ειρωνεία ή αμφιβολία για την αξιοπιστία όσων έχουν προηγηθεί.
- 10) Για να δείξει απειλή.

¹² Σε σειρά από ερωτήσεις σημειώνεται το ερωτηματικό μόνο στην τελευταία, όταν οι ερωτήσεις απαιτούν την ίδια απάντηση: *Θέλεις να μείνεις μόνος, να υποφέρεις, να καταντήσεις αλκοολικός; Αλλά: Γιατί άργησες; πού ήσουν; τι έκανες;* (Παρατήρηση: στην περίπτωση μικρών προτάσεων δεν είναι αναγκαίο το πρώτο γράμμα μετά το ερωτηματικό να είναι κεφαλαίο. Αλλά: *Μάνα τι έχεις και βογκάς; Τι κακό σου 'καμε ο γιος σου; Σε παράκουσε, λόγο σου αντιγύρισε ποτέ;*). Οι διμερείς (ή πολυμερείς) ερωτήσεις παίρνουν ερωτηματικό στο πρώτο μέρος και τελεία στο δεύτερο, που διαζευγνύετε από το πρώτο, π.χ.: *Έρχεσαι σα φίλος; ή σαν εχθρός.– Αυτό είναι κουνουπίδι; είναι λάχανο; ή είναι μπρόκολο.*

¹³ Δε σημειώνεται ερωτηματικό στην πλάγια ερώτηση, ενώ σε χωριστές προτάσεις, σημειώνεται ερωτηματικό στην καθεμιά.

Το **θαυμαστικό (!)**, ως παυστικό, αλλά κυρίως σχολιαστικό σημείο στίξης, σημειώνεται:

- 1) Μετά από τα επιφωνήματα και μετά από φράσεις που εκφράζουν θαυμασμό, έκπληξη και έντονο ευχάριστο ή δυσάρεστο συναίσθημα.
- 2) Συχνά, στο δημοσιογραφικό λόγο σημειώνεται ένα θαυμαστικό μέσα σε παρένθεση (!), όταν δηλώνεται θαυμασμός ή έκπληξη για τα λεγόμενα ή γραφόμενα ενός τρίτου προσώπου ή και έμμεσα ο σαρκασμός του πομπού ή για να υπογραμμιστεί κάτι απίστευτο ή ανόητο.
- 3) Για να δηλωθεί η υπερβολή σε μια ενέργεια ή σε μια αντίληψη.
- 4) Για να υποδηλωθεί η ανησυχία του συντάκτη σχετικά με όσα διαπιστώνει.
- 5) Για να αισθητοποιηθεί η προσταγή ή η απορία του ομιλούντος.
- 6) Σε προσφώνηση προσώπων, κυρίως σε ελλειπτικές προτάσεις (π.χ. Γιάννη!).
- 7) Σε προτάσεις ερωτηματικού τύπου, αλλά στην πραγματικότητα επιφωνηματικές.
- 8) Για να δώσουμε έμφαση.

Η χρήση του θαυμαστικού προσδίδει οικειότητα, ζωντάνια, αμεσότητα και παραστατικότητα.

Προσοχή:

- α) Ύστερα από θαυμαστικό ή ερωτηματικό αρχίζουμε με κεφαλαίο γράμμα, εκτός αν η φράση συνεχίζεται (π.χ. Αχ, έκανε με ανακούφιση).
- β) Το θαυμαστικό σημειώνεται μέσα στα εισαγωγικά, όταν ανήκει στα λόγια που κλείνονται σ' αυτά, και έξω από αυτά, όταν ανήκει στο κείμενο που εισάγει τα ξένα λόγια.
- γ) Όταν η επιφωνηματική πρόταση αρχίζει από επιφώνημα, παραλείπουμε συνήθως το θαυμαστικό.

Η **διπλή τελεία ή δίστιγμο ή άνω – κάτω τελεία / στιγμή ή δύο τελείες (:)**, ως παυστικό σημείο στίξης, σημειώνεται:

- 1) Προκειμένου να παραθέσουμε αυτούσια τα λόγια κάποιου, όπως ακριβώς τα είπε (ευθύς λόγος). Σε αυτή την περίπτωση το παράθεμα κλείνεται σε εισαγωγικά.
- 2) Μπροστά από όρους που απαριθμούνται (κατάλογοι) ή επεξηγούν τα προηγούμενα ή είναι αποτέλεσμα των προηγούμενων.
- 3) Στο τέλος φράσης που προαναγγέλλει γνωμικό ή παροιμία.
- 4) Όταν ακολουθεί η ερμηνεία ή το αποτέλεσμα μιας ενέργειας.

5) Για να γίνει διάκριση μεταξύ θέματος και σχολίου σε κείμενα επιγραμματικού χαρακτήρα (π.χ. Α' βραβείο: ένα αυτοκίνητο).

6) Όταν πρόκειται για παράθεμα από ξένο κείμενο.

Σημείωση:

Η λέξη ύστερα από τη διπλή τελεία γράφεται με κεφαλαίο γράμμα, όταν η διπλή τελεία έχει τη θέση τελείας και με μικρό όταν αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της πρότασης.

Η **παρένθεση** (), κυρίως ως σχολιαστικό σημείο στίξης, σημειώνεται:

- 1) Για να περιλάβει μια λέξη ή μια φράση που επεξηγεί ή συμπληρώνει τα προηγούμενα.
- 2) Για να παραθέσουμε κάτι το επουσιώδες, πρόσθετο και δευτερεύον, το οποίο ενδέχεται και να παραλειφθεί, χωρίς να αλλάξει το συνολικό νόημα της περιόδου. Αυτό συχνά το πετυχαίνουμε και με τα κόμματα. Η παρένθεση πρέπει να χρησιμοποιείται στην περίπτωση αυτή, όταν τα παρένθετα λόγια αποχωρίζονται καθαρά στο νόημα και στη διατύπωση από το υπόλοιπο κείμενο και δεν υπάρχει σ' αυτό λέξη που αναφέρεται στα λόγια μέσα στην παρένθεση.
- 3) Για να δηλωθούν παραπομπές σε συγγραφείς ή και συγγράμματα και πηγές παραθεμάτων.
- 4) Για παραδείγματα.
- 5) Για κάποια προσωπική άποψη ή και σχόλια, τα οποία ενδέχεται να εμπεριέχουν ειρωνεία, αγανάκτηση ...

Η **αγκύλη** [], { } σημειώνεται:

- 1) Για ν' απομονωθεί μια ένδειξη που βρίσκεται ήδη σε παρένθεση.

Τα **αποσιωπητικά** / **σχολιαστικά** (...), ως παυστικό αλλά κυρίως ως σχολιαστικό σημείο στίξης, σημειώνονται:

- 1) Για να δηλωθεί παράλειψη λόγου:

- γιατί μπορεί να εννοηθεί εύκολα από τον αναγνώστη,
- γιατί ο γράφων βρίσκεται σε αμηχανία ή είναι κάτι που δε λέγεται εύκολα,

ΤΑ ΣΗΜΕΙΑ ΣΤΙΞΗΣ

- γιατί δεν επιθυμεί να ολοκληρώσει τη φράση του (επειδή διακόπηκε ή επειδή, λόγω συγκίνησης, δεν μπορεί να συνεχίσει),
- γιατί είναι κάτι που καλό είναι να μη γίνει.

2) Για να δηλωθεί ένα υπονοούμενο (για να εκφραστεί υπαινιγμός για όσα μέχρι εκείνη τη στιγμή διατυπώθηκαν), το οποίο μπορεί να συμπεράνει ο αναγνώστης ή για να δηλωθεί ότι πρόκειται να ακολουθήσουν και άλλα παρόμοια, τα οποία για λόγους συντομίας δεν αναφέρονται.

3) Χρησιμοποιούνται επίσης, μέσα σε αγκύλες ([...]), όταν παραλείπεται μέρος, πολύ ή λίγο, ενός κειμένου άλλου συγγραφέα ή πηγής που παρατίθεται σε εισαγωγικά.

4) Για να δοθεί έμφαση σε έναν όρο που ακολουθεί.

5) Για να εκφραστεί ο προβληματισμός του πομπού.

6) Για να δηλωθεί ειρωνεία ή αμφισβήτηση (ελλειπτικότητα).

7) Όταν δηλώνεται ότι αυτό που ακολουθεί είναι κάτι απροσδόκητο.

8) Για να εκφραστεί περιφρόνηση ή απειλή, συγκίνηση, ντροπή, δισταγμός.

9) Για να δηλωθεί στιγμιαία παύση της ανάγνωσης πριν από ένα στοιχείο του μηνύματος στο οποίο πρέπει ο αναγνώστης να εστιάσει την προσοχή του.

Οι σημειούμενες τελείες είναι πάντα τρεις.

Η **παύλα ή κεραία** (–) σημειώνεται:

1) Στον διάλογο, για να φανεί η αλλαγή προσώπου.

2) Κατά την απαρίθμηση όρων σε διαφορετικές σειρές.

3) Στο διάστημα μεταξύ δυο ορίων.

4) Στην ένωση στοιχείων.

5) Στη διάζευξη.

6) Αρκετά συχνά στο τέλος μιας παραγράφου, αμέσως μετά την τελεία, προκειμένου να δηλώσουμε ότι έχει ολοκληρωθεί ένα θέμα, μια νοηματική ενότητα. (Από εδώ βγήκε και η φράση: «τελεία και παύλα», δηλαδή τελείωσε τελείως το ζήτημα.)

Η **διπλή παύλα** (– –), ως παυστικό, αλλά κυρίως ως σχολιαστικό σημείο στίξης, σημειώνεται:

1) Για να δηλωθεί ότι η λέξη ή η φράση που βρίσκεται ανάμεσα στις παύλες έχει παρενθετικό νόημα και πρέπει να διαβαστεί σε χαμηλότερο τόνο. Τα σχόλια αυτά είναι επεξηγηματικά (με τη μορφή παραδείγματος) ή συμπληρωματικά (πρόσθετες πληροφορίες, στις οποίες πρέπει να εστιάσουμε την προσοχή μας) και θεωρούνται αρκετά χρήσιμα ώστε να συμπεριλαμβάνονται στα γραφόμενα. Η διπλή παύλα δεν υποβιβάζει την αξία όσων περικλείει, απλώς τα αποδίδει με πιο χαμηλή φωνή και με ήπιο τρόπο.

Επισημάνση:

Ενώ ό,τι περικλείεται στην παρένθεση είναι συνήθως επιπρόσθετο, ό,τι περικλείεται σε διπλή παύλα είναι συνήθως απαραίτητη παρεμβολή στη συνέχεια του λόγου. Επίσης, αρκετά συχνά τίθεται θέμα επιλογής μεταξύ κόμματος και παύλας. Αξίζει να διευκρινίσουμε ότι η παύλα διευκολύνει τον αναγνώστη να διακρίνει ότι τα στοιχεία πριν και μετά το παρενθετικό τμήμα της πρότασης αποτελούν ενιαίο σύνολο, ενώ η χρήση του κόμματος σ' αυτήν την περίπτωση δυσκολεύει την ανάγνωση και προκαλεί ασάφεια.

Τα εισαγωγικά (« ») σημειώνονται:

- 1) Στην αρχή και στο τέλος ενός παραθέματος, στο οποίο περιέχονται τα λόγια κάποιου, όπως ακριβώς τα διατύπωσε (ευθύς λόγος, αυτούσια παράθεση των λεγομένων κάποιου).
- 2) Σε ειδικούς όρους (ειδική ορολογία), επωνυμίες, επιγραφές, επικεφαλίδες, τίτλους (βιβλίων, εφημερίδων, πλοίων, ταινιών...).
- 3) Σε ειδική ή μεταφορική χρήση ορισμένων λέξεων ή φράσεων, προσδίδοντας σε αυτές μια ιδιαίτερη σημασία ή απόχρωση νοήματος.
- 4) Για να δηλωθεί η ειρωνεία του πομπού (σχολιαστικό), αμφισβήτηση ή η απαξίωση μιας έννοιας.
- 5) Για να δοθεί έμφαση.
- 6) Για λέξεις που ανήκουν σ' ένα γλωσσικό ιδίωμα, για ρητά, φράσεις κλπ που δεν ανήκουν στην κοινή γλώσσα.
- 7) Για παροιμιώδεις ρήσεις.
- 8) Για να δηλωθεί η αποστασιοποίηση του γράφοντος από τα γραφόμενα.
- 9) Προκειμένου να εστιάσουμε στη σημασία και το περιεχόμενο μιας φράσης ή λέξης.
- 10) Για να αποδώσουμε μία ξένη λέξη.
- 11) Για την απόδοση διαλόγου, εφόσον δε γίνεται χρήση της παύλας.

Προσοχή:

α) Σε περίπτωση που χρειάζονται εισαγωγικά μέσα σε κείμενο που είναι ήδη σε εισαγωγικά, τότε χρησιμοποιούνται τα διπλά κόμματα (" ").

β) Τα εισαγωγικά δε χρειάζονται σε λέξεις που τυπώνονται με διαφορετικούς χαρακτήρες.

γ) Η τελεία, η άνω τελεία αλλά και το κόμμα σημειώνονται έξω από τα εισαγωγικά, ενώ το ερωτηματικό και το θαυμαστικό μέσα σε αυτά, εκτός αν τα συγκεκριμένα σημεία στίξης δεν ανήκουν στο κείμενο που βρίσκεται μέσα στα εισαγωγικά, οπότε σημειώνονται έξω από αυτά.

Το ενωτικό (-), ως παυστικό σημείο στίξης, σημειώνεται:

1) Στο τέλος της σειράς, όταν δε χωράει ολόκληρη η λέξη και πρέπει ένα μέρος της να το βάλουμε στην επόμενη σειρά.

2) Ύστερα από τα προταχτικά: *αγια-, αϊ-, γερο-, γρια-, θεια-, κυρα-, μαστρο-, μπαρμπα-, παπα-, χατζη-*, όταν πάνε μπροστά από κύριο όνομα, π.χ.: *αγια-Μαρίνα, αϊ-Γιώργης, γερο-Δήμος, κυρα-Ρήνη, μαστρο-Νικόλας, μπαρμπα-Γιάννης, παπα-Κωστής* κτλ. Οι προταχτικές λέξεις δεν παίρνουν τόνο.

3) Ανάμεσα σε δύο λέξεις, όταν πρόκειται για διπλά ονόματα ή επώνυμα ή – συνήθως παραθετικές σύνθετες λέξεις, π.χ. *Άννα-Μαρία, νόμος-πλαίσιο*, αλλά και *νόμος πλαίσιο*. Στα σύνθετα παραθετικά, δηλαδή σε ονοματικά σύνολα που αποτελούνται από δύο ομοιόπτωτες λέξεις με ιδιαίτερη σημασιολογική σημασία, π.χ.: *ταξίδι-αστραπή, λέξη-κλειδί, πλοίο-φάντασμα* κτλ.

4) Για να δηλώσουμε διάζευξη (π.χ. *Φέρε μαζί σου δύο – τρεις φίλους*).

5) Σε μακρόσυρτες συνθέσεις λέξεων: *κοινωνικο-οικονομικός*. Απαραίτητο είναι όταν σε περίπτωση βραχυλογίας χρησιμοποιούνται δύο παράλληλες λέξεις: *πρωί-βράδυ, μέρα-νύχτα*.

6) Στην απαρίθμηση ή παράθεση σταθμών δρομολογίων, π.χ.: *Η γραμμή Ηρακλείου - Χανίων*.

7) Στις περιπτώσεις ελληνικών ή ξενικών κυρίων ανθρωπωνυμικών ονομάτων που αποτελούνται από δύο μικρά ονόματα, σημειώνεται το ενωτικό μόνο όταν χρησιμοποιούνται και τα δύο μαζί για να προσδιορίσουν τον ίδιο άνθρωπο: *Ζακ-Υβ Κουστό, Άννα-Μαρία* κτλ. Αντίθετα, όταν υπάρχουν δύο μικρά ονόματα τα οποία δεν χρησιμοποιούνται ταυτόχρονα, τότε το ενωτικό δε σημειώνεται: *Αντώνιος Εμμανουήλ Κατακουζηνός, · αλλά, Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης*.

8) Το ενωτικό χρησιμοποιείται σ' όλες τις περιπτώσεις των ελληνικών ονομάτων με δύο επώνυμα: *Θανάσης Πετσάλης-Διομήδης, Κατερίνα Περισυνάκη-Κουτρούλη*.

9) Βάζουμε ενωτικό σε εμπορικούς τίτλους ή επωνυμίες επιχειρήσεων, π.χ.: *Αγραφιώτης - Πουρνάρας και Σία*.

10) Το ενωτικό σημειώνεται στο τέλος ή στην αρχή ενός γλωσσικού τύπου, για να δείχτεί πως αυτός δε γράφεται ολόκληρος: *μονο-*, δηλαδή λέξεις που αρχίζουν από το *μονο*.

11) Σημειώνουμε το ενωτικό σε φράσεις που λειτουργούν ως ένα όνομα: *το σ' αγαπώ-σε-μισώ, ο φίλος μου ο Αυτός-που-γίνεται-τύφλα* κτλ.

Επισήμανση:

- Δεν παίρνουν ενωτικό τα *κυρ, πάτερ και καπετάν*, π.χ.: *ο κυρ Αντώνης, ο πάτερ Γεώργιος, ο καπετάν Μιχάλης* κτλ.

- Το ενωτικό ανάμεσα σε όμοιες λέξεις συνήθως αποφεύγεται, π.χ.: *Προχώρα σιγά σιγά. Περπατούσαμε άκρη άκρη στο δρόμο.*

Η πλάγια / κάθετη γραμμή [/] σημειώνεται:

1) Για να δηλωθεί διάζευξη.

2) Για να δηλωθεί αλλαγή στίχου.

3) Η κάθετη γραμμή με συνώνυμες λέξεις :

- Δίνει έμφαση
- Διευρύνει την έννοια (π.χ. *εμπορικό / οικονομικό*)

Ομοιωματικά (»)

Σημειώνονται για να μην επαναληφθεί λέξη που γράφτηκε ακριβώς στο ίδιο σημείο της προηγούμενης σειράς γραπτού κειμένου.

Αστερίσκος (*)

Στο τέλος μιας λέξης δηλώνει παραπομπή σε υποσημείωση κειμένου. Σε φιλολογικά κείμενα στην αρχή μια λέξης δηλώνει ότι η λέξη είναι υποθετική. Κοντά σε μια χρονολογία δηλώνει τη γέννηση ενός προσώπου.

Απόστροφος (')

Σημειώνεται στην έκθλιψη: *απ' αυτά·* στην αφαίρεση: *μου 'πε·* στην αποκοπή: *φέρ' το.*

Παράγραφος (§)

Δηλώνεται μικρή διακοπή στο λόγο, ιδίως όταν ο λόγος προχωρεί σε διαφορετικό κύκλο ιδεών. Η έναρξη παραγράφου δηλώνεται με αλλαγή σειράς, και το ξεκίνημα της γραφής λίγο πιο μέσα από τη συνηθισμένη αρχή της σειράς.

Συν, πλην (±)

Όταν βρίσκεται κοντά σε μια χρονολογία, σημαίνει το περίπου, τη μη βεβαιότητα σε σχέση με τη χρονολογία.

Βιβλιογραφία:

- 1) Χατζησαββίδης, Σ. & Χατζησαββίδου, Α. Γραμματική Νέας Ελληνικής Γλώσσας Α', Β', Γ' Γυμνασίου. Αθήνα: ΙΤΥΕ «Διόφαντος», σ. 25-26.
- 2) Χρ. Κλαίρης - Γ. Μπαμπινιώτης, Γραμματική της Νέας Ελληνικής, Δομολειτουργική – Επικοινωνιακή, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σ. 1063-1074.
- 3) Χανδριώτης, Ελλάδιος, *Προφορά και στίξη*, Λευκωσία 1972.
- 4) Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη – Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, *Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής)*, Θεσσαλονίκη 1973.
- 5) *Ελληνικό Λεξικό*, Τεγόπουλος-Φυτράκης.
- 6) Κριαράς Εμμανουήλ, *Νέο ελληνικό λεξικό της σύγχρονης δημοτικής γλώσσας*, Εκδοτική Αθηνών.
- 7) Εισαγωγή στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και Στοιχεία Δημοσιογραφίας, Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου, ΥΑΠ Μέσης Εκπαίδευσης, Λευκωσία 2002
- 8) Νεοελληνική Γλώσσα, Γ' Γυμνασίου, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, ΟΕΔΒ, Έκδοση Α', Αθήνα 2006
- 9) Έκφραση Έκθεση, Ενιαίου Λυκείου, τεύχος Β', ΟΕΔΒ, Έκδοση Γ', Αθήνα 2004
- 10) Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Γ. Μπαμπινιώτης, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 1998

Εκδόσεις schooltime.gr
Τηλ.: 6977554086
e-mail: info@schooltime.gr
website: www.schooltime.gr

